

Милош Вулић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА ОРДОЛИБЕРАЛИЗМА: ФЕНОМЕН СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ**

Сажетак

У овом раду бавићемо се ордолибералном политичком филозофијом и социјално- тржишном привредом, као њеним кључним феноменом. Циљ нам је да покушамо да покажемо развојни пут појма, његову иницијалну перцепцију, али и његову каснију рецепцију. У првом делу рада се анализирају извори социјално-тржишне привреде, од којих се као основни извор издваја хришћанска социјална доктрина, која је рођена као реакција на економско-политичке проблеме. Посебна пажња посвећена је папским енцикликама, које чине основ хришћанско-демократске идеологије. Други део је посвећен развоју социјално тржишне привреде. У њему се бавимо настанком Фрајбуршке школе и мишљу њених главних представника, који ће у либералну традицију увести концепт поретка, због чега ће остати познати као припадници ордолиберализама. Трећи део анализира систематизацију социјално-тржишне привреде, са посебним освртом на однос филозофија ордолиберализма и неолиберализма, у смислу њихових сличности и разлика. У том делу се бавимо и међународним контекстом ове политичке филозофије кроз формирање Друштва Монт Пелерин. У последњем делу рада разматра се рецепција социјално-тржишне привреде, у немачком и европском контексту са закључком да у временима поновних глобалних криза, вредности које ордолиберална

* Имејл-адреса: vulicmilos9@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

политичка филозофија и феномен социјално-тржишне привреде носе са собом могу поново допринети одговорности међу економским и политичким актерима.

Кључне речи: ордолиберална политичка филозофија, социјално-тржишна привреда, хришћанска социјална доктрина, Фрајбуршка школа, концепт поретка, неолиберализам, Друштво Монт Пелерин

*Благостање за све и благостање путем конкуренције
нераскидиво су повезани. Први постулат представља циљ,
а други пут који води до тог циља.*

Лудвиг Ерхарт
(Erhard 1957 цитирано у: NSTP 2012, 37)

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У српској политичкој мисли мало је радова везаних за тему социјално-тржишне привреде (видети Stojanović 2008; Ivanović 2019). Из тога произилази и чињеница да ордолиберална политичка филозофија, као темељ социјално-тржишне привреде, до сада није била предмет ужег научног интересовања наших филозофа, политиколога и економиста. Радови везани за либералну традицију, било политичку, било економску, у највећој мери посвећени су неолиберализму, који у потпуности засењује политичку филозофију ордолиберализма. Тако мисао ордолиберала остаје непозната, а самим тим и неолиберална филозофија остаје непотпуна. Важност ордолибералнизма састоји се пре свега у његовом основним производу. На темељу ове политичке филозофије изграђен је један од најефикаснијих економско-политичких система, који је остао познат као социјално-тржишна привреда. Овај привредни модел, пре свега примењиван у Швајцарској, своју систематизацију и пуну реализацију доживео је у послератној Немачкој, која је захваљујући ордолибералној мисли, успела да се кроз једну деценију вођена принципима поретка и слободе, „подигне из пепела” и доживи до тада незабележен просперитет. Захваљујући демохришћанским политичарима, који су стасавали управо на ордолибералној политичкој филозофији, социјално-тржишна привреда постала је водиља економске политике Европске заједнице, да би је Европска

унија кроз Лисабонски уговор представила као свој модел економске политике. Базирана на вредностима слободе, солидарности и правде, али и аутохтоном принципу супсидијарности, социјално-тржишна привреда постала је синоним за економски успех. Ипак, она није успела свуда да доживи једнаку примену. Различити су фактори који на то могу утицати, али је свакако један и недовољно познавање њене политичке филозофије, тачније ордолиберализма. Основ овог филозофског и политичког мишљења крије се у исправном схватању односа слободе и одговорности, који почива на принципу поретка. Интенција нашег рада је да покажемо на који начин су се ордолиберална политичка филозофија и социјално-тржишна привреда, као њен кључни феномен, развијале и примењивале, као и какве политичко-економске последице из тога произилазе.

ИЗВОРИ СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: ХРИШЋАНСКА СОЦИЈАЛНА ДОКТРИНА

Хришћанска социјална етика вуче своје историјске и идеолошке корене од католичких и евангеличких учења. Ова учења која су у основи теолошка, да би постала друштвена морала су да дођу у интеракцију са друштвеним проблемима. Управо то се догодило током XIX века када су цркве запада схватиле да морају пронаћи одговор на друштвене преокрете изазване почетком индустријализације. Тај одговор више није могла да покрије харитативна црквена делатност, већ се захтевало јасно изјашњавање око новонастале, пре свега економске ситуације. Наиме, посебно Католичка црква тада схвата да мора да своје поимање етике, као успостављања етички исправних идеја и поступака који би човека учинили „добрим” (етика појединца) или система класификације за идентификацију „добрих” држава (политичка етика), промени у правцу формулисања етичких норми које се примењују директно на друштвену активност, односно економска и социјална питања. Први и најважнији корак била је енциклика папе Лава XIII, објављена 15. маја 1891. године под називом *Rerum Novarum* (RN). По речима папе Пија XI, она се може сматрати Великом повељом (*Magna Charta*) католичке социјалне мисли (видети SDC 1991, 41). Ако се узме у обзир да је Комунистички манифест изашао 1848. године може се сматрати да је енциклика која се појављује 1891. године дошла прекасно. Но, треба напоменути да је она „објављена шест месеци пре Ерфрутског програма социјалдемократске странке у Немачкој, првог озбиљнијег социјалистичког социјалног програма” (x).

Инспиратор ове енциклике био је немачки бискуп Вилхем Емануел фон Кетелер (*Wilhelm Emmanuel von Ketteler*). Кетелер је још као свештеник у Мајнцу током божићног периода 1848. године држао проповеди о социјалним и економским питањима. Тим темама наставиће да се бави и након 1850. када је постао бискуп, због чега ће га назвати „радничким бискупом”. Важне сугестије стизале су и од швајцарског бискупа Гаспара Мермилода (*Gaspard Mermillod*), око кога се окупила Фрајбуршка унија (*Unione de Fribourg*), која је представљала католичку унију за друштвене и економске студије, и имала намену истраживачког центра. Иницијатива за њено формирање потекла је од самог папе, да би 1884. године била формално успостављена са јасним задатком да проучава социјална питања. Око уније се окупио велики број интелектуалаца који су промишљали о социјалном католицизму који је био у настајању. Што се тиче настанка изворног текста енциклике, њега није директно написао папа. Прву и основну верзију саставио је језуитски свештеник Матео Либераторе (*Matteo Liberatore*), професор на језуитском колеџу у Напуљу. Он је две године пре изласка енциклике, тачније 1889. године објавио своју књигу *Принципи политичке економије* (*Principi di Economia Politica*) (видети Giovanni, 1957).

Енциклика је пре свега била усмерена на проналазак решења у дихотомији либерализам-социјализам, односно на критичку анализу постојећих решења која су се нудила. Док је либерализам очекивао да ће либерализација тржишта резултирати „богатством нација”, социјализам и каснији комунизам пропагирани су потребу за класном борбом која би као победу донела друштво без класа којим је управљала „диктатура пролетаријата”. Стога папа Лав XIII упућује критике и на рачун либерализма и на рачун социјализма. Ипак, папа не сматра да је постојећи поредак у потпуности лош, само указује да га треба чувати од злоупотреба. Стога он сматра да је социјализам са својим радикалним захтевима погрешан лек. Зато одмах на почетку енциклике одбацује социјалистички манифест сматрајући га неспособним да реши социјална питања и проблеме радничке класе:

Да се зло излечи, *социјалисти* распирују завист сиромашних према имућнима. Они захтевају да се укине приватно власништво и да се уместо њега уведе заједничко власништво под локалном или државном управом. С оваквим преношењем приватног власништва на заједницу, како би се једнако поделиле користи и добра међу грађанима, верују да ће се зло радикално искоренити. Но, та теорија не само да не може

решити напетости него ће нашкодити самим радницима, а поврх тога она је из многих разлога неправедна јер намеће насиље законитим власницима, изврће дужност државе и брка сав друштвени поредак (RN, 3).

И закључује:

Из свега тога следи да треба одбацити *социјалистичко* начело о заједништву добара, јер оно шкоди и онима којима би требало да помогне. Оно се противи природним правима појединаца, искривљује дужност државе и помућује општи мир. Остаје, дакле, да када се тражи решење за помоћ народу, да се као нетакнут темељ постави право на приватно власништво (12).

Што се, пак, тиче, са друге стране, либералне мисли папа је не одбацује као такву, што се пре свега да видети из његових ставова о приватном власништу, где говори да „закони морају штитити и бранити приватно власништво” (30). Ипак, оно што је по њему проблематично јесте праведност која има за циљ да тржишне принципе обузда када изгубе контролу. У том смислу важно место заузима и тзв. папина теорија о „праведној плати” (34). Ова теорија имала је за циљ да укаже ондашњим системима да се кроз плате радницима и њиховим породицама мора омогућити достојанствен живот. Овом тачком папа је хтео да се супротстави либералним економистима попут Дејвида Рикарда (*David Ricardo*) који су сматрали да се вредност рада одређује, као и за осталу робу, на основу понуде и потражње. Енциклика такође говори о слободном удруживању радника, односно слободи за синдикате. Такву врсту слободе папа сматра „природним законом” (38).

Уместо да промовише принцип *laissez faire* неинтервенције, енциклика у целини наглашава обавезу државе да активно промовише опште добро и права појединаца, али и да када год је потребно својом социјалном политиком заштити раднике и угрожене грађане. У том смислу папа препознаје потенцијал комбиновања личних слобода које треба да уживају економски актери у либералним тржишним системима, са социјалном правдом, коју мора да гарантује држава, у смислу државних социјалних мера и социјалног законодавства у корист сиромашних слојева и обесправљених радника.

На том трагу ће се наћи и наредна социјална (економско-политичка) енциклика. Наиме, тачно четрдесет година након објављивања прве социјалне енциклике, тадашњи папа Пије XI, управо је те 1931. године, као знак прославе јубилеја, одлучио да објави енциклику *Quadragesimo anno* (QA) (видети Balaban 2009,

151). Ситуација у којој је нова енциклика објављена била је веома сложена. Тоталитарни режими су настајали у Европи, а на светској разини догодила се Велика економска криза (Велика депресија), чија је кључна тачка била 18. октобар 1929. године, када је на Вол Стриту настао финансијски крах највећих банака који је проузроковао опште расуло финансијског система и паралисање економског живота. У таквим условима папа 15. маја 1931. године објављује енциклику.

Енциклику је саставио млади језуитски професор Освалд фон Нел-Бројнинг (*Oswald fon-Nell Breuning*), који је управо у години слома њујоршке берзе одбранио докторат на тему моралности берзанских трансакција. Папа се за проналазак стучњака за састављање енциклике обратио генералу језуитског реда Владимиру Ледоховском (*Włodzimierz Ledóchowski*), који је одмах одабрао младог исусовца знајући његове могућности. Нел-Бројнинг је имао помоћ од стране свог сабрата Густав Гундлаха (*Gustav Gundlach*). Они су иначе били сличних филозофских светоназора, јер су потицали из школе социјалног филозофа и главног економа језуитског реда Хајнриха Пеша (*Heinrich Pesch*), познатог по стварању појма *солидаризам*, који би означавао поредак и систем који би се налазио између капитализма и социјализма (видети SDC 1991, xiv). Под тим утицајима Нел-Бројнинг је саставио енциклику, у којој ће доминирати „трећи пут” као начин обнове друштвеног поретка. Сама енциклика је јако добро прихваћена. Постоје сведочанства да је јако позитивне оцене добила од економисте Јозефа Шумпетера (*Joseph Schumpeter*), као и од Емила Диркема (*Émile Durkheim*) (видети xiv).

У дихотомији капитал-рад, енциклика врло јасно даје предност капиталу, подржавајући капитализам, али опет као и у RN, истичући неопходност његове социјалне димензије. Када је у питању социјализам енциклика наглашава: „Нико не може бити истовремено и честити католик и прави социјалиста” (QA, 120). Ова неопрезна реченица ће изазвати буру до те мере да је вестминстерски кардинал морао јавно да каже да се ово не односи на енглеску Лабуристичку странку, док ће, са друге стране, аустријски економиста и социјални филозоф Лудвиг фон Мизес (*Ludwig von Mises*) рећи за енциклику да је она криптосоцијалистички документ.

Независно од похвала и критика енциклика ће остати упамћена по једном начелу које су управо у њој по први пут појављује, а које ће постати окосница политичке филозофије ордолиберализма. Реч је о начелу „супсидијарности”. Ово начело је у самом документу објашњено на следећи начин:

Будући да је недозвољено одузети појединцима оно што

могу да обаве личном одговорношћу и сопственим снагама, и затим то поверити заједници, на исти начин је неправедно, врло штетно и за јавни поредак опасно давати једном већем друштву и вишим институцијама оно што могу да ураде мање заједнице и ниже институције. Наиме свака друштвена установа је по свом појму и значењу супсидијарна; она треба да помогне [мање] делове друштвеног тела, али их никада не сме ни искључити ни сасвим присвојити (QA, 80).

Идеја супсидијарности је тако постала кључна компонента социјалног хришћанског учења. Термин је изведен од латинске речи *subsidium* [=резерва, замена]. У смислу у којем је ова реч употребљена у QA, она указује на то да мање јединице друштва, укључујући појединце, породице и различите локалне заједнице, чине главне и независне актере друштвеног живота. Међутим, улога државе и свих надређених друштвених установа јесте да буду спремне да интервенишу у друштвеном животу тек када поменути мање јединице више нису способне за самостално обављање сопствених послова. Тиме се улога државе дефинише на начин да је она подређена мањим јединицама друштва, док се када је у питању улога појединца подстиче одговорност (видети O'Brien 2016, 361).

Обе енциклике се у суштини залажу за приватно власништво, уз обавезну одговорност власника капитала за социјалну правду. Стога се могу у закључку сумирати три њихова кључна појма, на којима ће ордолиберали систематизовати социјално-тржишну привреду:

Појам супсидијарности: кад год човек може сам да се брине о себи, држава треба да се држи по страни; појам солидарности: ако човек не може сам о себи да се брине, онда друштво мора да помогне; и принцип индивидуалности: човек је у средишту друштва. Не треба човек да служи колективу већ колектив треба да буде средство којим се задовољавају потребе човека (NSTP 2012, 12).

РАЗВОЈ СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: ОРДОЛИБЕРАЛИЗАМ ФРАЈБУРШКЕ ШКОЛЕ

Хришћанска социјална доктрина посебно је актуелизована у међуратном периоду у Немачкој, која је управо у овом периоду била суочена са проблемом инфлације и снажном економском кризом. Фашисти и комунисти, као и новонастали националсоцијалисти, оркестрирано су кривили либерални капитализам као узрок

кризе. Немачка се нашла у талачкој кризи од стране тоталитарних идеологија. У сваком смислу њени грађани су доживели пад, политички, економски и духовно. Партија центра (*Zentrum*) подупрета од стране бискупа Кетелера промовисала је нови идеолошки правац, познатији као хришћанска демократија. Радило се о обнови друштва на темељима хришћанских вредности и демократије.

Када је у питању економска политика, посматрајући последице Хитлерове нациналсоцијалистичке политике која се огледала у снажној државној интервенцији, промашеним јавним пословима, потпуној регулацији и затирању грађанских и економских слобода, на Фрајбуршком универзитету тридесетих година XX века се окупила група интелектуалаца „чланова правног и економског факултета” (*Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 3*) који су имали јасан циљ, „да истраже међузависност правно-институционалних структура и економије” (2), како би обновила и редефинисала идеју либерализма. Та група позната је као *Фрајбуршка школа* или школа *ордолиберализма*. Основао ју је немачки економиста Валтер Ојкен (*Walter Eucken*) са двојцом правника Францом Бемом (*Franz Böhm*) и Ханс Гросман-Доертом (*Hans Großmann-Doerth*) (видети *Vanberg 2004/11, 1*). Ордолиберализам Фрајбуршке школе имао је значајан утицај на обликовање немачког економског система после Другог светског рата, такозване социјално-тржишне привреде, која се показала као одлучујући фактор у успешном опоравку Немачке четрдесетих и педесетих година XX века. Поред Ојкена овом покрету немачког неолиберализма како су неки схватили ордолиберализам, припадали су и Алфред Милер-Армач (*Alfred Müller-Armack*), Вилхелм Репке (*Wilhelm Röpke*) и Александар Ристов (*Alexander Rüstow*). Од 1948. године фрајбуршки либерали почели су да издају и часопис *Ordo* који су основали Ојкен и Бем (видети *Glossner 2010, 40*). Може се рећи да је заправо рана формулација циљева ове групе говор који је Александар Ристов одржао 1932. године на састанку *Немачког економског савеза*. Тада је Ристов говорио о тзв. „трећем путу” између државног интервенционизма – укључујући економско планирање у совјетском стилу – и *laissez-faire* либерализма. Битно је напоменути да припадници ове школе нису били у свему истих ставова:

Ордолиберализам није јединствена теорија. [...] морамо разликовати три дела ордолибералне мисли: Прво, Фрајбуршка школа Ојкена и Бема; друго, социјално-тржишна привреда коју представљају њени оснивачи Лудвиг Ерхард и Алфред Милер-Армач; и треће, социјални либерализам Ристова и

Вилхелма Репкеа. Док ове групе аутора деле важна уверења у погледу теоријске и нормативне основе слободног тржишта, њихове позиције се разликују у неким другим аспектима (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 2–3).

Ми се овде нећемо бавити овим нијансама социјално-тржишне привреде, већ ћемо настојати да је анализирамо као један сложен, али повезан систем, што у суштини социјално-тржишна привреда и јесте. Њен почетак заправо представља настанак кључног појма у истраживању припадника Фрајбуршке школе а то је *ordnung*, од латинског *ordo* [=поредак], којег у економски дискурс уводи Ојкен.

Теоријски приступ Фрајбуршке школе најбоље илуструје Ојкенова књига *Основе [националне] економије*. У овој књизи, Ојкен уводи термин економски поредак (*Virtschaftsordnung*) да би описао обрасце економске активности у стварним економијама у прошлости и садашњости. Тиме он одбацује приступ немачке историјске школе, која различите економије посматра као примере различитих „етапа” или „стилова” економског развоја. Према Ојкену, актуелни економски системи су обликовани њиховим основним економским регулативама, односно поменутих „правилима игре”. Он илуструје ефекте различитих оквира правила анализом два апстрактна или чиста типа економског система, конкурентске тржишне економије с једне стране и централног економског планирања с друге стране. Ојкенова критичка процена економских ефеката централног планирања упоредива је са оном његовог савременика Лудвига фон Мизеса (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 3–4).

Као што можемо приметити, појам *поредак*, као кључни појам политичке филозофије ордолиберализма, се систематски везује за концепт привредног конституционализма, у смислу правила игре, на којима су економије или економски системи засновани. Стога је за Ојкена основно питање било, „која су правила игре?” (Vanberg 2004/11, 6).

Јасно је да истраживања Ојкена и других нису била само академски подухват у смислу стварања једне врсте економског програма, већ пре свега одговор на горенаведено питање, како створити и одржати један здрав економски поредак, односно како створити здрава економска правила и како их унапредити и побољшати. Зато су они покушали да кроз право и економију створе политичку филозофију коју су назвали економско-конституционалном. Из

ње би произилазила политика која би имала задатак да побољша настали економски поредак на индиректан начин, реформисањем правила игре, за разлику од економске политике која настоји да унапреди резултате директно путем специфичних интервенција у економски процес. Општи циљ био је да једна таква економска политика створи услове под којима економски актери у настојању да унапреде сопствени интерес такође промовишу заједнички интерес, или речима Ојкена систем треба да буде функционалан и хуман:

Ордолиберални приступ креирању политике може се илустровати посматрањем предлога политике садржаног у Ојкеновом делу *Grundsätze der Wirtschaftspolitik* [*Принципи економске политике*]. Овде Ојкен наводи да идеалан економски систем треба да испуни два критеријума: да буде и „функционалан и хуман”. Први критеријум се односи на економску ефикасност. Економски систем треба да омогући правилан рад тржишта како би се обезбедило оптимално снабдевање робом широке потрошње. Други критеријум произилази из Ојкенових либералних политичких [и филозофских] погледа. За њега, хумана економија значи да су људи слободни да следе своје циљеве у границама економског поретка [дефинисаних правила игре] (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 4).

Управо зато су се фрајбуршки стручњаци дистанцирали од *laissez-faire* либерализма који, по њима није имао слуха за позитивну улогу коју држава мора да игра у стварању и одржавању одговарајућих оквира правила и институција који ће омогућавати да тржишна конкуренција ефикасно али и (што је за њих посебно било важно) хумано функционише. Суштина ордолибералне економије била је у поретку слободне конкуренције у којој се сви економски актери сусрећу као равноправни и у којој су добровољна размена и добровољни уговори једино средство којим се координишу економске активности. Школа је скренула пажњу на то да либерални идеал слободног друштва и тржишне конкуренције мора бити уставни идеал (идеал поретка), тј. да се мора прецизирати у уставном смислу, односно у смислу јасно одређених правила игре.

СИСТЕМАТИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: ОДНОС ОРДОЛИБЕРАЛИЗМА И НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Рedefинисање или боље речено једна врста реформе либерализма, није био само немачки пројекат. Наиме, то је био један међународни покрет. Његови најважнији центри су били поред Фрајбурга и Беч, као и Чикаго и Лондон. Уз поменуто Фрајбуршку школу, друга важна школа била је она у Бечу, познатија као аустријска. Из ове две школе произићи ће две најпознатије форме либерализма: ордолиберализам, којим смо се бавили, и неолиберализам. Да бисмо видели у каквом су односу биле ове две врсте либералне политике, позабавићемо се односом њихових најважнијих представника Валтера Ојкена и Фридриха фон Хајека (*Friedrich von Hayek*), а на основу којег ћемо анализирати и два поменута приступа либерализму. Ивановић (Ivanović 2019) у својој књизи *Поретком до просперитета: Немачки модел социјално тржишне привреде*, каже:

Све је почело организовањем конференције од стране француског историчара и филозофа Луја Ружијеа (*Louisa Rouigera*) у Паризу, 1938. године, у оквиру конференције Валтер Липман (*le colloque Walter Lippmann*), на којој су учествовали Вилхем Репке и Александар Ристов, док Валтер Ојкен није успео да добије дозволу власти да напусти Немачку (4).

Међутим, постоје и мишљења да је све почело још раније, у Цириху 1928. године када су се млади стручњаци са једне и друге стране сусрели на годишњем састанку *Друштва за социјалну политику* на којем се расправљало о теорији пословних циклуса (видети Goldschmidt and Hesse 2012/4, 1). Оно што је важно разумети је да је развој послератног либерализма у Европи произишао из сусрета фрајбуршких и бечких економиста, који ће касније своје деловање наставити и кроз заједничко друштво које ће основати на планини Пелерин у Швајцарској. Поред ових сусрета данас је познато и то да су двојица представника поменутих школа Ојкен и Хајек водила преписку у којој се може одлично видети разлика између два економска либерална концепта, односно две политичке филозофије. Преписка је почела тридесетих година XX века и тематика је углавном била филозофске природе, односно тичала се утицаја Хегелове и Марксове филозофије на економију. Након рата тематика преписке се са теорије пренела на практична решења. Три

месеца након пада нацистичког режима Ојкен је у писму позвао Хајека да дође у Фрајбург како би тамошњој јавности представио идеје које заступа у књизи *Пут у ропство* и тиме допринео борби против планске економије и социјализма:

Од највеће је важности да они који су одлучни да не иду на „пут у ропство” остану у контакту, у блиском контакту. Можете ли доћи у Фрајбург? Да одржимо говор можда? Ми несоцијалистички економисти морамо да сарађујемо преко граница. Беспомоћност у којој се налази практична економија то од нас захтева (Goldschmidt and Hesse 2012/4, 5).

Из њихове преписке могли су се назрети и њихови конкретни планови за акцију. Наиме, Ојкен и Хајек, већ почетком 1946. године говоре о потреби да се оформи једно међународно удружење економиста и активиста либералне политичко-филозофске оријентације. До остварења тог плана долази средином 1947. године у Швајцарској, тачније на планини Пелерин, по чему је организација добила име: *Друштво Монт Пелерин* (*Mont Pelerin Society - MPS*). За оснивање друштва, његов први председник Фридрих фон Хајек, пронашао је инспирацију у поменутој *Конференцији Валтер Липман*, на којој је Александар Ристов по први пут „употребио назив неолиберализам, говорећи о реафирмацији либералних идеја и потреби другачије организације политичког и економског система” (Ivanović 2019, 5), као и у новооснованом *Комитету за међународне студије реафирмације либерализма* (*Comité international d'étude pour le renouveau du libéralisme - CIERL*). Друштво Монт Пелерин је имало за циљ „ревитализацију идеологије индивидуалног предузетништва и слободног тржишта” (Lakićević 2008, 244). На оснивачкој конференцији *MPS* Ојкен је био једини учесник из Немачке и уједно главни саветник Хајека, када су у питању немачки стручњаци који су се касније прикључивали Друштву. Лета 1947. године Ојкен је предложио да се у *MPS* позове професор Франц Бем, али и неколико угледних предузетника. У једном тренутку се размишљало и да се позив упути тадашњем министру привреде Западне Немачке.

Преписка између Хајека и Ојкена открива и да је Хајек сугерисао Ојкену да припреми енглески превод своје књиге *Основе националне економије*, а да му он помогне у том послу и проналажењу издавача (видети Goldschmidt and Hesse 2012/4, 10). Већина од размењених писма су се бавила организационим питањима Друштва. Ипак једно писмо се посебно издвојило. Ради се

о Ојкеновом одговору на Хајеков захтев да напише стручни коментар за први превод његове књиге *Пут у ропство*, коју је превела Ева Репке (*Eva Röpkke*) и која је 1945. године изашла у Швајцарској.

Ојкенов критички осврт подељен је у седам тачака. Првих шест се односе на Хајекове аргументе у књизи, док се последња – седма тачка, односи на немачки либерализам, који по Ојкену недостаје у Хајековој књизи. У седмој тачки Ојкен настоји да прикаже политичку филозофију ордолиберализма и личности које су га створиле. Голдшмит и Хесе (*Goldschmidt and Hesse 2012/4*) констатују: „По нашем мишљењу, чињеница да Хајек није поменуо немачку традицију либералне економије јесте много више од простог недостатка знања. Вероватно је то учинио намерно, јер поједине научнике које помиње Ојкен, Хајек није сматрао либералима” (3). Са друге стране, за оне ордолиберале, које је сматрао истинским либералима Хајек је говорио као о његовим истомишљеницима, који су исту идеју само другачије именовали: „Очигледно је неким од мојих пријатеља у Немачкој [...] успело, захваљујући придеву у називу (социјално), да тип друштва за који се ја залажем учине допаљивим популацији” (цитирано у: *Ivanović 2019, 4*).

Ипак није једино „придев у називу”, оно што је разликовало Ојкена и Хајека и типове либералне филозофије за које су се залагали: немачки ордолиберализам и англосаксонски неолиберализам. Разлике су најочљивије у примату који дају кључним концептима. За немачке ордолиберале примат односи поредак. Слобода не игра фундаменталну улогу. Кључно питање је шта гарантује слободу. Слободу гарантује поредак, појам поретка је конститутиван за појам слободе а за исправан поредак, потребна су правила игре. У свом чувеном класику *Основи националне економије* Ојкен каже:

Један велики задатак састоји се у томе да се новој индустријализованој привреди с њеном широко распрострањеном поделом рада, придружи један функционалан и трајан економски поредак достојан човека. Поредак који је функционалан и достојан човека означава да у њему треба да трајно буде, и у што је могуће већем степену, превладана ограниченост добара, која из дана у дан притишће све већи број домаћинстава. Истовремено, у овом поретку треба да је могућ живот који је испуњен самоодговорношћу. Овај задатак, од чијег решења зависе одлучујућа усмерења (и то не само за економску егзистенцију људи), изискује стварање одговарајућег „привредног устава”. Тај устав би требало

да буде реализација кључних конститутивних принципа. Историја претходног века је упечатљиво показала да се тај задатак у нашем веку не решава сам од себе. Неопходна је промишљена изградња поретка. Појединачна питања економске политике – независно да ли се тичу аграрне, трговинске, кредитне, антимонополске, пореске политике, компанијског или стечајног права – представљају издвојене делове једног великог питања: на који начин да буде оформљен глобални економски поредак, и то национални и међународни поредак и његова правила игре?” (цитирано у: Stojanović, 2008, 234–235).

Из овог Ојкеновог исказа јасно је да је по ордолибералима основни задатак економске политике изградња поретка. Оно што је пак, плашило неолиберале, је питање, да ли се ту ради о једној врсти јаке улоге државе. Државна улога није била интервенционистичка, већ се радило пре свега о успостављању стабилне економске и друштвене структуре која је посвећена очувању слободе и достојанства свих чланова друштва. Стога су се ордолиберали оштро противили било каквом облику и привиду „тоталитарне” државе која се меша у приватну сферу својих грађана, већ су се залагали за ефикасну државу која као инструмент служи својим грађанима. Таква ефикасна држава намеће јасна и општа правила у погледу реда у привреди како би се очувала друштвена функција тржишне конкуренције као децентрализованог координационог процеса за појединце који уживају једнака права на равноправној основи. Они су тврдили да сваки облик социјализма треба одбацити, јер он на крају подстиче економску и друштвену централизацију и води концентрацији економске моћи. Ордолиберали, међутим, остају нејасни у погледу свог става у вези са другим облицима власти, као и у погледу улоге демократије у очувању друштвеног поретка.

Са друге стране за Хајека и неолиберале кључни концепт је слобода, а амбијент у којем се она у најпунијем капацитету остварује је демократија. Док код ордолиберала стабилна државна структура која ствара поредак претходи слободи појединца, код неолиберала је обрнуто: слобода је та која производи поредак. Из тога произилази да је увек појединац изнад заједнице, а индивидуалистичка етика, увек изнад колективистичке (видети Најек 1997, 217–218).

Иако су биле видљиве разлике у примату поретка и слободе, сарадња две струје либерала, допринела је стварању једне нове међународне политике економије која је успела да у Европи победи социјализам. Њена база била је као што смо напоменули Друштво

Монт Пелерин. У том друштву није се образовала никаква нова идеологија, већ су неговане живе расправе о најбољем међународном економском моделу. Те живе расправе некада су доводиле и до озбиљнијих сукоба мишљења међу угледним члановима. Вилхем Репке писао је о сукобу који су имали Ојкен и Лудвиг фон Мизес, а који се тичао адекватног либералног погледа на проблем монопола и одговарајуће улоге владе и закона (видети Vanberg 2004/11, 33). Други познати „сукоб” догодио се између Фридриха фон Хајека и Вилхема Репкеа. Репке је заступао став да нема ефикасне тржишне привреде без јаке државе, насупротив Хајеку који је одлучно бранио став да је ефикасна тржишна привреда могућа само уколико нема државне интервенције. Због тог сукоба, Репке је напустио *MPS* (видети Ivanović 2019, 5). Ипак односи двојице кључних личности Ојкена и Хајека никада нису били угрожени због различитих погледа на либерализам. 1949. године, Хајек је позвао Ојкена да буде гостујући предавач на *Лондонској школи за економију*, што је наредне године и реализовано. Исте године Ојкен је и преминуо. Његова политичко-економска филозофија доживела је своју пуну рецепцију у концепту познатом као социјално-тржишна привреда, како је називан економски поредак због којег је земља у рушевинама (Немачка) доживела привредно чудо.

РЕЦЕПЦИЈА СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: НЕМАЧКИ И ЕВРОПСКИ МОДЕЛ

Наднационална сарадња либералних економиста (ордолиберала и неолиберала) довела је до тога да социјално тржишна привреда постане међународни феномен. Иако се она често перципира искључиво као немачки привредни модел, она је ипак доживела своју рецепцију макар делимично и у Европској заједници, односно Европској унији.

Сам појам „социјално-тржишна привреда” (*Soziale Marktwirtschaft*) сковао је Алфред Милер-Армач 1947. године, професор економије и државни секретар у Министарству привреде (видети Feld, Köhler and Nientiedt, 2021/5, 6). У својој књизи *Управљање привредом и тржишна привреда* која је објављена 1947. године, Армач говори о социјално-тржишној привреди као трећем облику економске политике:

Говоримо о *социјално-тржишној привреди* како бисмо одредили овај трећи облик економске политике. То значи [...]

да нам се тржишна привреда чини неопходном као носећа скела будућег економског поретка, али само да то - ето - није либерална тржишна привреда која је препуштена сама себи, већ треба да буде свесно усмеравања и то социјално усмеравања тржишна привреда. (цитирано у: Faut 2012, 51–52).

Свесно и социјално усмеравања тржишна привреда, последица је директног утицаја чланови Фрајбуршке школе на развој економију у послератној Немачкој. Лудвиг Ерхард (*Ludwig Erhard*), први послератни министар привреде у Западној Немачкој, много пута је Ојкена представљао као свог идејног претходника, иако је сам Ојкен пред смрт критиковао економску политику владе Конрада Аденауера (*Konrad Adenauer*). Оно што је потребно подвући је да је овакав економски модел, такође био капиталистички, односно један од два мешовита капиталистичка модела типична за запад, о којима говоре Питер Хол (*Peter A. Hall*) и Дејвид Соскајс (*David Soskice*), назван *координисаним капитализмом* и он је заоставштина ордолиберала, док је заоставштина неолиберала тзв. некоординисани капитализам (видети Hall and Soskice 2001, 8).

Координисани капитализам или „капитализам са људским лицем”, како се називала социјално-тржишна привреда, рађао се као нови немачки економски модел увођењем социјалних елемената у тржишну привреду и новчаним реформама 1948. године. Кључни оперативац у његовом формирању био је Лудвиг Ерхард, тада директор *Економског савета* основаног према Франкфуртским документима при Бизонији. Његов концепт исказан првобитно у тзв. Дизелдорфским принципима 1949. године, као комбинација социјалних и тржишних принципа, постао је окосница економског програма ЦДУ, чиме је до тада доминантна левичарска економска политика напуштена. Иако постоје тврдње да је то учињено под америчким и међународним утицајем, не сме се изгубити из вида да је основ за прелазак са хришћанског социјализма на тржишну привреду плод знања фрајбуршких стручњака и вештине немачких политичара Ерхарда и канцелара Аденауера (видети Van Hook 2009, 139–140). Након победе демохришћана Ерхард је постао министар привреде, одмах се приступило озбиљним реформама, које нису биле лаке. Влада је прво почела да ради на тржишним принципима, уклањањем рестрикција које су приватним предузећима увели нацисти, али и окупационе силе. Тај први корак либерализације тржишта пратили су и остали: увоз је либерализован, тарифе и порези смањени, а иницијатива препуштена приватним предузетницима.

За тржишним принципима дошли су и социјални: изграђене су нове мере (правила игре) контроле тржишне утакмице које су означене као мере социјалног благостања. Таква формула социјално-тржишне привреде довела је до онога што је у свету економије познато као немачко економско чудо. Број незапослених падао је из године у годину да би у периоду од 1961. до 1965. године пао на 1%. Тих година немачка економија је расла из године у годину у просеку 8%, док се БДП у периоду од петнаест година (1950-1965) утростручио. За веома кратко време затечени трговински дефицит, прешао је у трговински суфицит, који је већ 1956. године износио око 3 милијарде марака. Ниске инфлације и ниска незапосленост, као и висок раст и извоз, али и веома ниска незапосленост довели су Савезну Републику Немачку на место једне од водећих светских економија (видети Živković 2017, 103). Ипак не сме се изгубити из вида значај средстава Маршаловог плана, чији је највећи корисник управо била Немачка.

Када је у питању шира европска рецепција социјално-тржишне привреде, логично је да је она била део политичких идеја оснивача савремене Европе - демохришћана. Од Римских уговора она је као идеја и усмерење економске политике део Европске заједнице, односно Европске Уније (ЕУ). На томе је и сам Милер-Армак инсистирао управо када су Римски уговори у питању, стога је јасно зашто поједини аутори говоре о томе да је тржиште дизајнирано у Римским уговорима било под директним утицајем ордолиберализма (видети Dani 2019, 34). Ипак социјално-тржишна привреда никада у документима ЕУ није споменута експлицитно. Односно увек је била нешто што се подразумева у оквиру пре свега социјалне политике.

Сама социјална политика у ЕУ, имала је доста проблема од самог оснивања. Немогућност да се државе договоре око овог питања, довела је до тога да се социјална политика формализује прво кроз *Европску социјалну повељу* 1961. године, а онда и кроз *Социјални протокол* Маастрихтског уговора. Циљ је био да се направи равнотежа између економског начина размишљања на унутрашњем тржишту и социјалне димензије која треба да постоји. Европски савет је децембра 1989. године донео *Повељу о основним социјалним правима* која утврђује минималне социјалне захтеве у економском животу. Иако је била необавезујућа, Повељу је одбацила Велика Британија. Како би се циљеви из Повеље спровели, Уговору из Маастрихта 1993. године додат је Социјални протокол. Од Амстердамског уговора 1997. године, Социјални протокол постао је део Уговора о оснивању Европске заједнице. Битно је напоменути да

иако су појмови солидарност и по први пут поменута супсидијарност Мастрихтским уговором добили на великом значају, социјално-тржишна привреда опет нигде није експлицитно поменута.

Тек ће Уговор из Лисабона социјално-тржишну привреду идентификовати као суштински циљ ЕУ. У члану 3. Уговора о Европској унији (УЕУ) каже се:

Унија успоставља унутрашње тржиште. Она ради на одрживом развоју Европе који се темељи на уравнотеженом економском расту и стабилности цена, високо конкурентној социјално-тржишној привреди, с циљем пуне запослености и друштвеног напретка, као и високом степену заштите и побољшања квалитета животне средине. Она промовише научни и технолошки напредак (TEU 2007, Art. 3).

Иако се експлицитно помиње израз „високо конкурентна социјална-тржишна привреда”, „члан 3 УЕУ-а оставља израз формално недефинисан” (Ferri and Cortese 2019, 7). Ипак, да се приметити да постлисабонска ЕУ наставља да се заснива на принципу отворене тржишне привреде са слободном конкуренцијом, као што је предвиђено чланом 119 УФЕУ (Уговора о функционисању Европске уније). Међутим, поменути члан 3 УЕУ ствара нераскидив однос између тржишних циљева, с једне стране, и области социјалне политике с друге, и изражава спремност да се постигне равнотежа између њих.

И даље остаје питање, да ли овом новом (барем у формалном смислу стриктног помињања) парадигмом Европска унија настоји да и званично крене трећим путем између *laissez-faire* и централно планиране економије. Чињеница је да је социјално-тржишна привреда прихваћена и да су њу пригрлиле чак и неолибералне партије у Европском парламенту, међутим оно што код ње као феномена ствара проблем је што је она временом постајала појам испражњиван од садржаја, тако да је тешко данас тврдити да сви који у ЕУ заступају социјално-тржишну привреду, мисле на оно на шта су мислили ордолиберали или Хајек, који је тврдио да фрајбуршки стручњаци мисле исто као и он, само додају појам социјално, како би народу концепт био пријемчивији.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду покушали смо да расветлимо феномен социјално-тржишне привреде приказујући његове изворе, развој, систематизацију и рецепцију. Видели смо да је социјално-тржишна привреда перципирана као конкурентски поредак, слободно формирање цена и приватно власништво над средствима за производњу, с једне стране, и остваривање социјалне праведности путем социјалног осигурања и прогресивног опорезивања са друге стране. Улога државе при томе није била тачно одређена, што је често било предмет спорења, посебно у Друштву Монт Пелерин.

Рајнски капитализам, како је називана социјално-тржишна привреда био је цењен широм света, јер је успео да повеже економски раст и раст запошљавања са државом благостања у експанзији. И друге земље, посебно у Европи тежиле су овом моделу, неке са више неке са мање успеха. Лисабонски уговор у члану 3 јасно је одредио усмерење ЕУ ка овом економском концепту.

Обећање благостања за све које је дао Лудвиг Ерхард, а које смо навели на почетку рада сигурно није остварено у односу на све, јер су, између осталог услед нафтних криза из седамдесетих година или поновног уједињења две Немачке, наступили нови социјални проблеми, посебно на тржишту рада. Но, ипак социјално-тржишна привреда је омогућила стварање широког средњег слоја, који је младу демократију у великој мери стабилизовао.

Популарност овог појма у међувремену је довео до одређене произвољности. Готово се свака политичка струја у међувремену позива на социјално-тржишну привреду, при чему се наравно баланс између социјалне политике, регулативе и тржишне привреде тумачи на сасвим различите начине.

Поред свега остаје несумњиво да је социјално-тржишна привреда која је од земље у рушевинама, каква је била Немачка након Другог светског рата, успела да за врло кратак период (свега десет година) створи једну од најмоћнијих економија у Европи, извршивши и снажан утицај на економску политику Европске уније, довољно говори о њеној практичној страни. О њеној, пак, теоријској страни, рекли смо, можда и више од предвиђеног, али је битно још једном подвући стручност људи који су кроз међународну сарадњу оличену у Друштву Монт Пелерин, поставили темеље економског оздрављења Европе. О тој стручности најбоље сведочи чињеница да је у периоду од 1974. до 1992. године седам чланова Пелерин удружења награђено Нобеловом наградом за економске науке.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Baloban, Stjepan. 2009. „Mogućnost supsidijarnosti u crkvenom životu.” *Bogoslovska smotra* 79 (1): 147–163.
- Dani, Marco. 2019. “The EU Transformation of the social state” In *The EU Social Market Economy and the Law: Theoretical Perspectives and Practical Challenges for the EU*, eds. Delia Ferri & Fulvio Cortese. London - New York: Routledge - Taylor & Francis Group.
- Faut, Zimon. 2012. *Socijaldemokratska čitanka 2: Ekonomija i socijaldemokratija*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.
- Feld, Lars P., Ekkehard A. Köhler, and Daniel Nientiedt. 2021/5. “Ordoliberalism and the Social Market Economy.” *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.
- Ferri, Delia, and Fulvio Cortese, 2019. “Introduction. The social market economy in the European Union: Theoretical perspectives and practical challenges.” In *The EU Social Market Economy and the Law: Theoretical Perspectives and Practical Challenges for the EU*, eds. Delia Ferri & Fulvio Cortese. London - New York, Routledge - Taylor & Francis Group.
- Giovanni, Antonazzi. 1957. *L'Enciclica Rerum Novarum: Testo autentico e redazioni preparatorie dai documenti originali*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Glossner, Christian L. 2010. *The Making of the German Post-War Economy: Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy After World War Two*. London - New York: I.B.Tauris Publishers.
- Goldschmidt, Nils, and Jan-Otmar Hesse. 2012/4. “Eucken, Hayek, and the Road to Serfdom.” *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.
- Hajek, Fridrih fon. 1997. *Put u ropstvo*. Novi Sad: Global book.
- Hall, Peter A., and David Soskice. 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Ivanović, Vladan. 2019. *Poretkom do prosperiteta: Nemački model socijalno tržišne privrede*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Lakićević, Dragan D. 2008². „Fridrih fon Hajek.” U *Teoretičari liberalizma*, ur. Dragan D. Lakićević, Božo Stojanović i Ilija

- Vujačić. Beograd: Službeni glasnik.
- Nemačka socijalno tržišna privreda: Osnovne ideje, principi i koncept* [NSTP]. 2012. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- O'Brien, Denis. 2016. "Sussidiarietà e solidarietà." In *Dottrina sociale cattolica ed economia di mercato*, ed. Philip Booth. Macerata: Liberiliberi.
- Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* [SDC]. 1991. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Stojanović, Božo. 2008². „Valter Ojken.” U *Teoretičari liberalizma*, ur. Dragan D. Lakićević, Božo Stojanović i Ilija Vujačić. Beograd: Službeni glasnik.
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union [TEU] and the Treaty establishing the European Community (2007/C 306/01), OJ C 306, 17. 12. 2007, p. 1-271.
- Van Hook, James C. 2009. *Rebuilding Germany: The Creation of the Social Market Economy: 1945–1957*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanberg, Viktor J. 2004/11. „The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism.” *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.
- Živković M., Nikola. 2017. *Konrad Adenauer: Karijera jednog državnika*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Miloš Vulić**Institute for Political Studies, Belgrade*

ORDOLIBERAL POLITICAL PHILOSOPHY: THE PHENOMENON OF THE SOCIAL-MARKET ECONOMY

Resume

In this paper, we will deal with ordoliberal political philosophy and the social-market economy as its key phenomena. Our goal is to try to show the development path of the term, its initial perception, but also its later reception. In the first part of the work, the sources of the social-market economy are analyzed, of which the Christian social doctrine, which was born as a reaction to economic-political problems, stands out as the main source. Special attention is paid to papal encyclicals, which form the basis of the Christian-democratic ideology. The second part is devoted to the development of the social market economy. In it, we deal with the emergence of the Freiburg School and the thought of its main representatives, who will introduce the concept of order into the liberal tradition, which is why they will remain known as members of ordoliberalism. The third part analyzes the systematization of the social-market economy, with special reference to the relationship between the philosophies of ordoliberalism and neoliberalism, in terms of their similarities and differences. In that part, we deal with the international context of this political philosophy through the formation of the Mont Pelerin Society. The last part of the paper discusses the reception of the social market economy, in the German and European context, with the conclusion that in times of repeated global crises, the values that the ordoliberal political philosophy and the phenomenon of the social market economy carry with them can once again contribute to the responsibility of economic and political actors.

Keywords: ordoliberal political philosophy, social-market economy, Christian social doctrine, Freiburg School, concept of order, neoliberalism, Mont Pelerin Society

* E-mail address: vulicmilos9@gmail.com.

* Овај рад је примљен 03. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.